

ВІДГУК

офіційного опонента Вісич Олександри Андріївни,
доктора філологічних наук, професора, професора кафедри
української мови і літератури Національного університету «Острозька
академія» про дисертацію Бортнік Жанни Іванівни
«Концепція лімінальності в літературознавчій парадигмі: проєкція на
сучасну українську драму»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філологічних наук зі
спеціальностей 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська
література у спеціалізовану вчену раду Д 32.051.10

Актуальність теми дослідження

Сучасна драматургія приналежна до території «ризикованої естетики» (Г. У. Гумбрехт), з характерними жанровим синтезом, міжмистецькою взаємодією, перформативністю, незавершеністю. Їй притаманні водночас гротескність, документальність, лаконічність, ощадливість художніх засобів, еkleктика. Для адекватного осмислення живого творчого процесу, вочевидь, необхідна особлива оптика та дослідницький інструментарій, який би дав змогу досягнути природу мистецьких інновацій.

Актуальність дослідження Ж. І. Бортнік є беззаперечною, оскільки воно зосереджене на важливих для сучасної драматургії векторах текстуального та сценічного дискурсу, і, що найважливіше, пропонує дієву теоретико-методологічну стратегію його інтерпретації завдяки науковому осмисленню так званих транзитних періодів та межової поетики.

Наукова новизна положень і висновків дисертації

Не викликає сумнівів наукова новизна дослідження. Дисертація Ж. І. Бортнік є вагомим внеском у студії з теорії драми та сучасної української драматургії. Найбільш важливими результатами є такі: уперше на широкому літературному матеріалі доведено доцільність застосування концепції лімінальності як методології, що окреслює

співдію актуальних текстуальних чинників: від твору до театру, від автора до тенденцій літературного процесу. Важливо зазначити, що у дослідженні обґрунтовано великий спектр новітніх літературознавчих, театрознавчих та культурологічних термінів, що склали його понятійний апарат, а також запропоновано авторське формулювання таких понять, як лімінальна фаза, лімінальні часопростір та позиція, жанрова та інтермедіальна лімінальність тощо.

Активно використано міждисциплінарний підхід прочитання драматичних текстів, що наскрізно прив'язане до їхніх театралізованих версій, а відтак п'єса і вистава розглядаються як герменевтичне ціле; залучено унікальний матеріал – перформативний доробок театрального колективу «Гармидер», що формує локальний сценічно-культурний текст Волині й водночас репрезентує експериментальні тенденції сучасної світової драматургії. На рівні жанрових форм проаналізовано трансформаційні процеси, які потрактовано як чинники лімінальної естетики; здійснено комплексний аналіз на проблемному, сюжетному, часопросторовому, персонажному та інших рівнях стратегії реалізації межової поетики.

Уперше в українському літературознавстві розроблено та практично застосовано методологічний підхід до вивчення лімінальних текстів. Дослідниця пропонує комплексно осмислювати це явище, зокрема, виходить на перехідні етапи літературного процесу, до яких відносить і сучасний стан української драматургії, констатує його ускладненість та засвідчуючи глибоке розуміння культурної динаміки. Поза тим, на думку Ж. І. Бортнік, не менш важливим є виявлення межової поетики на рівні різноформатних інсталяцій моделей ритуалу переходу у змістоформі п'єс.

Таке всеохопне прочитання феномену лімінальності в художньому тексті зумовило залучення низки **актуальних методів**,

визначальними поміж яких є рецептивна естетика, культурно-історичний, біографічний та психоаналітичний, герменевтичний методи. Доцільним є застосування елементів когнітивної жанрології, що дало змогу виявити трансгресивні та трансформативні жанрові форми сучасної української драматургії, а також зафіксувати патерни лімінальної поетики у творах. Важливим видається використання інтремедіального аналізу, що забезпечив панорамне бачення взаємовпливів театрального та літературного дискурсів.

Ґрунтовними є теоретико-методологічна база студії та критичний аналіз широкого спектру наукових праць (список використаних джерел налічує 479 позицій). Достовірність результатів забезпечена репрезентативною джерельною базою (опрацьовано понад 200 п'єс).

Загальні відомості про структуру дисертації та аналіз її змісту

Дисертація Ж. І. Бортнік чітко та логічно структурована і складається з чотирьох розділів. У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади дослідження лімінальності»* насамперед систематизовано та прискіпливо проаналізовано наявні стратегії рецепції та застосування концепції лімінальності у гуманітаристиці ХХ-ХХІ століть. Продуктивним, на думку дисертантки, є залучення напрацювань антропологічного характеру, зокрема тих, що вводять поняття «лімінальності» у процес характеристики обрядів переходу на кшталт зміни місця або соціального статусу тощо. Моделі таких ритуалів, окреслені А. ван Геннепом (сепарація – лімінальність – інкорпорація) та В. Тернером (прелімінальна – лімінальна – постліміна фази), лягли в основу авторського методологічного підходу Ж. І. Бортнік під час прочитання драматичних текстів та осмислення літературного процесу у його взаємозв'язку з історико-культурним контекстом. Важливим є осмислення теорії лімінальності у

співвідношенні з антропологічними концепціями ритуалу, міфу, гендеру, смерті у філософському, психологічному, етнографічному аспектах. Вважаємо, що доречним було б залучення розробок Роберта Герца, автора впливової праці з антропології смерті (*Смерть і права рука*, 1907), який особливо цікавився лімінальною фазою обрядів переходу, проміжним періодом, що передує т.з. вторинному похованню.

Логічним видається осмислення лімінальної природи художньої літератури, яке базується на філософсько-літературознавчих узагальненнях теоретиків різних епох: від Античності до Метамодернізму.

Другий розділ *«Лімінальні стратегії художнього твору (на матеріалі сучасної української драми)»* визначає ключові вектори реалізації методології, запропонованої дисертанткою. У ньому простежено основні аспекти поетики, які позначені виразною лімінальністю, що зумовлює запит на відповідний підхід до тлумачення тексту науковцями. Ж. І. Бортнік вказує, що у сучасній драматургії переважає трансгресивна тематика, позаяк її герої зазвичай сконцентровані на шуканні власного «Я», отримують певні уроки у взаємодії з соціумом або вдаються до самопрезентаційних експериментів, порушують кордони усталеного тощо. Такі ситуації впливають на аксіологію персонажів і закономірно потребують нової естетики трансгресивного характеру. У підрозділі 2.2. Бортнік Ж. І. слушно діагностує напрями трансформації драматургічного тексту в координатах *«між документальним та постдокументальним»*, що втілено у синтезі художнього слова і нефікційного письма. Розширення метажанрової палітри сучасних п'єс супроводжує тяжіння до «чернеткової естетики», яку дисертантка визначає стратегією «нон-фініто», типом художнього мислення, котрий «демонструє умовну недосконалість, незавершеність тексту, відкриту форму, що фіксує

мінливість, унікальність, розгубленість стану суб'єкта свідомості та реалізує перформативну природу драматичного тексту» (с. 141).

Водночас засилля сірості реального повсякдення потребує бінарної рівноваги з уявним, химерним, що спричинює своєрідну хвилю запиту на поетику магічного реалізму. Таким чином виникає дисгармонія, розломи, неприродне поєднання прагматики факту з кодами міфів та архетипів, що доцільно визначено одним з рівнів лімінальної естетики, притаманної, зокрема ідіостилям Н. Ворожбит, А. Косодій, Т. Киценко, О. Гриценко та ін. драматургів.

Окрему увагу дисертантка приділяє лімінальному хронотопу, що надає оригінальності художньому світу сучасної драматургії. На перший план виходять авторські гетеротопії, *інший* простір, якого потребує автор/герой лімінар, виокремлюючи кодони для власного буття як герметичну фронтірну зону, котра межує з виром глобалістських перетворень, які зазіхають на унікальність індивідуума. У цьому модусі дисертантка вдало використовує ідеї концепцій гетеротопії, хоча наведеним прикладам дещо бракує системності, утім, безсумнівно, багатство гетеротопій, розбудова «третього простору» в сучасних п'єсах є важливим аргументом для характеристики лімінальної драми як самодостатнього феномену постколоніальної літератури.

Не менш знаковою для мови лімінальних текстів для театру є поетика тілесності, її семіотика та конотації, що сукупно витворюють так звану «тілесну топографію», яка інтенсивно розвивається у доробку багатьох сучасних драматургів. Метафоризація тілесної конституції наповнює контури матеріального філософськими сенсами, ідейними меседжами, які містять засторогу втрати людяності, гуманістичних орієнтирів. Але такі авторські прийоми драматургів розраховані на імпліцитного читача/глядача, здатного до розшифрування кодів, співтворчості.

У третьому розділі «*Жанрові трансформації сучасної української драми (2013–2023 рр.): лімінальність та інкорпорація*» Ж. І. Бортнік демонструє фахову орієнтацію у сучасному драматургічному процесі, детально та вдумливо інтерпретує різні за естетикою та рівнем провокації та глибини тексти.

Жанрове моделювання є містким показником поступу драматургії, пульсом кожної епохи, і на сьогоднішньому етапі автори найчастіше звертаються до таких жанрів, як трагікомедія, трагіфарс, монодрама, докудрама, постдрама тощо. На прикладі низки текстів дисертантка визначила чотири провідних типи взаємодії «реальність/уява» у площині реконструкції міфів як лімінальної фази.

Дисертантка розглянула своєрідність підходів до власне національних міфів, що проявляється у взаємодії комічного і трагічного пафосів та стає підґрунтям для функціонування жанрів трагікомедії та трагіфарсу. Їхні особливості доби переходу з'ясовано в інтерпретаціях текстів Л. Тимошенко, Лени Лягушонкової, В. Ченського та ін., які зарекомендували себе ініціаторами деконструкції національних наративів, канонізованих колоніальним режимом. Такі прийоми, як буфонада, фарс, гротеск, бурлеск, критичний кемп стали знаряддям руйнації комплексу меншовартості та ренесансу національних архетипів.

У роботі висвітлено специфіку жанрів постдрама та «текст для театру», які є виразними лімінальними утвореннями, оскільки всотують у себе прикмети літератури, театру та перформансу. Ж. І. Бортнік доводить, що зазвичай такі твори є наочною демонстрацією ритуалу переходу, руху від ідеї до вистави. Запропоновано авторську класифікацію визначальних ознак постдраматичних текстів. Окрема ніша у роботі відведена монодрамі. Ж. І. Бортнік тривалий час досліджує цей жанр, однак у дисертації її лімінальність атрибутована місцем поміж

монологом, діалогом і полілогом. Автори монодрам здатні оригінально поєднувати голоси минулого-сучасного-майбутнього, моделювати розділену свідомість суб'єкта дії, еготекст, який фіксує різні стани персонажа.

Інноваційним є четвертий розділ дисертації «*“Театр «Гармидер”*: від класичної драматургії до ритуалу». У ньому запропоновано огляд і аналіз репертуару сучасного авангардного театрального колективу у світлі лімінальної поетики. Занадто категоричним видається твердження дисертантки про те, що розгляд «тенденції сучасної української драматургії окремо від вивчення тенденцій театральних (і не тільки) неможливо» (с. 141). Утім, важко не погодитись із вихідною позицією цього розділу, що метамодерний драматургічний текст справді «перетворюється з художнього артефакту на подію» (с. 299). Усе більшої маргіналізації зазнає роль драматурга/автора, натомість текст стає платформою для спільних конструювань, «збору матеріалу і рецепцій» режисера і акторів. Переконливою є продуктивність власне міждисциплінарного підходу, що дав змогу виявити суголосність лімінальних процесів у театрі і драмі. Авторка дисертації моделює театральну стратегію роботи з викликами реальності, що полягає у потребі швидкої та адекватної реакції на сьогоднішній день, деструкції міфів усталеної структури та її реконструкції задля формування спільних з реципієнтом цінностей. Втілення такої стратегії Ж. І. Бортнік вбачає у творчій методі театру «Гармидер».

Дослідниця ретельно простежує вияв лімінального на рівні сюжетної рефлексії, що підпорядкована культурному ландшафту межового регіону, сценічного простору, композиції вистав, стилю тощо. Важливою особливістю експериментів «Гармидера» є освоєння нетеатрального простору та перетворення його на сценічний, з подальшою трансформацією діалогу з глядачем, а водночас і

театральною традицією та драматичним текстом. Хоча тут можна говорити і про продовження традиції, зокрема постмодерного «театру простору» (Р. Шехнер).

Дискусійні положення дисертації

Попри високу оцінку проведеного дослідження вважаємо, що деякі його положення є дискусійними:

1. Нашарування різних типів лімінальності ускладнює сприйняття наукового тексту, нерідко спостерігається ланцюгова реакція використання терміну «лімінальний» починаючи від історико-соціальних реалій і завершуючи рецептивною лімінальністю, зокрема у межах одного фрагменту чи навіть речення. Доцільним видається феномен лімінальності сфокусувати на інтерпретації драматичних текстів.
2. Потребує ширшої аргументації поняття «рецептивна лімінальність», адже, за В. Ізером, будь-який процес рецепції передбачає заповнення «порожніх місць у тексті» та подолання його семантичної розсіяності.
3. Попри цілком аргументовані звертання до театрального дискурсу, наявні в дисертації, виникає застереження, що власне драматичний текст зазнає маргіналізації, особливо показовим у цьому плані є четвертий розділ дисертації, сповнений надміром критичних зауваг власне щодо вистав.
4. Схильність авторки до каталогізації мистецьких артефактів подекуди створює ефект фрагментарності та зумовлює змістові повтори. Вочевидь, це наслідок великої кількості текстів, взятих до розгляду.

Загальна оцінка дисертації

Теоретико-методологічні обґрунтування та науково-практичні результати студії вповні відображено в публікаціях дисертантки.

Основний зміст дисертації пройшов апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, а також висвітлений у 31 публікації, з яких 4 праці, внесені до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science, 16 статей – у фахових виданнях України (категорія «Б»), 2 статті у наукових виданнях інших держав, а також 9 праць, що додатково відображають наукові результати дослідження.

Враховуючи актуальність теми, беззаперечну новизну отриманих результатів, достовірність та обґрунтованість основних положень дослідження, а також відповідність змісту й форми автореферату і дисертації вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 17.11.2023 р. № 1197 та вимогам МОН України, Бортнік Жанна Іванівна заслуговує на присудження їй наукового ступня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української мови і літератури

Національного університету «Острозька академія»

Олександра ВІСИЧ

Людмила Вісич ОА
підтверджую

проф. Вісич ОА
Людмила Вісич ОА

